

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *reciti*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

A Margit-legenda hiányzó eleje és a Pray-töredék

A magyar nyelvű Margit-legenda szövegének eleje, mint ismeretes, csonkán maradt fenn, a kódex első terniójából, ahogy Volf György megállapította,¹ elől 2 levél szakadt ki. Az első megőrzött lap tartalmából – amely az élettörténet elbeszélését a veszprémi zárdába való belépéskor mutatja – szintén látható, hogy nem sok hiányzik a szövegből.² A legenda első kiadója, Pray György, már elől megcsonkultán kapta kézhez a kódexet, s pótolta a legenda hiányzó kezdetét közlése szerint egy saját korából, a 18. századból való kódexből,³ amelyet a pozsonyi klarisszáktól szerzett meg, s az tudósítása szerint egy rövidített (*compendium*) Margit-életrajzot tartalmazott.⁴ Pray arról nem írt, honnan szerezte meg a magyar legenda kódexét a közléshez;⁵ annak lelőhelyét a kiadást megelőző időből csak Ferrari 1637-ben megjelent Margit-életrajzának közléséből⁶ dokumentálhatjuk, amely a magyar legenda e célra neki készített latin fordítását⁷ forrásként használta fel, s azt akkor szintén a Szigetről elmenekült apácáknak végső menedéket adó pozsonyi klarisszáknál őrizték, amint Margit egyéb ereklyéit is. Ferrari Margit-életrajzának tanúságát egyébként a szakirodalom Volf,⁸ majd Mezey László nyomán⁹ bizonyítéknak fogadja el arra is, hogy

¹ VOLF György, *Előszó = Nyelvemléktár VIII.*, Budapest, 1881, XXII.

² VOLF, uo.

³ A pótlást l. PRAY Georgius, *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaretae virginis*, Tyrnaviae, 1770, 251–253. PRAY munkája digitálisan elérhető: http://books.google.hu/books?id=_71MAAAAaAAJ

⁴ PRAY, *i. m.*, 251: „codicem MS. quidem, sed huius seculi quive vitam B. Margaritae compendio solum exhibet, impetraveram”. A *compendium* szó jelentése a Magyarországi középkori latinság szótára (MKLSz.) szerint: ’rövidítés, kivonat, összefoglalás’.

⁵ VOLF (*Előszó XX.*) feltételezi, hogy az szintén Pozsonyban került a Pray birtokába, „de hogy mi módon s 1770 előtt határozottan mely esztendőben, azt nem tudni.” Uő., *A Margit-legenda és eredet[i]je*, EPhK, 5(1881), 193.

⁶ FERRARIUS Sigismundus, *De Beata Margarita, Belae quarti regis Hungariae filia, virgine sanctissima = De rebus Hungaricae provinciae ordinis predicatorum*, Viennae, 1637, 220–341 (tartalmazza a magyar legenda jelentős részének latin fordítását). Digitálisan elérhető: <http://fulltext.lib.unideb.hu/book.cgi?lf=rebus.lst&p=260>

⁷ A fordítást a nagyszombati születésű, költői vénájáról is ismert Szegedi Ferenc Lénárt, akkori diák, későbbi katolikus püspök, az ellenreformáció nagy hatású alakja végezte, l. FERRARIUS *De beata Margarita ...* 352. Szegedi fordításának nyelvéről vö. M. NAGY Ilona, *A magyar nyelvű Margit-legenda neolatin utóélete Ferrari Margit-életrajzában = Classica-Mediaevalia-Neolatina V.*, szerk. HAVAS László és TEGYEY Imre, Debrecini MMX, 61–9.

⁸ VOLF, *A Margit-legenda és eredet[i]je*, 195.

⁹ MEZEY László, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1955, 54–57.

a magyar legenda eleje akkor még ép volt. Ami a pótlást illeti, az a Ráskay másolatától eltérő, ékezetes helyesírású,¹⁰ s kiadásában Pray dőlt szedéssel is megkülönböztette a középkori szövegtől. A kompendium-legendáról, sem kódexéről nem tudunk többet, bővebbet Pray nem írt róla, más részét nem idézte, annak pedig nyoma veszett, a szakirodalom „lappangó” kéziratként tartja számon.¹¹ A Pray által közölt pótlást a csonka szövegkezdet kiegészítésére a kutatás elfogadta,¹² Mezey László pedig a továbbiakban azt bizonyította, hogy a töredék végső fokon ugyanabból a magyar legendából származik, amelyet a Ráskay Lea másolatában ismerünk,¹³ Pray ugyanis erről nem nyilatkozott. Ennek nyomán Prayt követve a legenda népszerű kiadásában például Érszegi Géza is a szöveg elejére illesztette a pótlást, megfelelő jegyzet kíséretében.¹⁴

Mezeynek a két szöveg genetikusszerű összetartozásáról való érvei lényegében elfogadhatók, ezekre itt nem szeretnék kitérni. Mezey a töredéket a benne előforduló „néhány régies szóhasználat” alapján egy pontosabban meghatározhatatlan korú Mohács előtti emlék 18. századi modernizált szövegének tartja. A 18. századi modernizálás tényét nem csupán Praynak a kézirat koráról való közlésére alapozza, hanem a töredék nyelvi állapotát is a 18. századra vallónak minősíti. Ez azonban inkább általános benyomása, részletesen nem fejtette ki, csak a szöveg régiségének igazolására hozott fel két nyelvi példát (ezeket l. később).

A Margit-legendá szövegkiadásának munkáival foglalkozva¹⁵ felkeltette az érdeklődésemet a Pray-töredék nyelve, s érdemesnek tartottam közelebbről is szemügyre venni. Mielőtt erre vonatkozó megfigyeléseimet vázolom, bocsássuk előre, hogy a régi korokban

¹⁰ Különös, hogy PRAY kiadásának újraközlésekor GOMBOS Albin a részlet helyesírását hozzáigazította a középkori legendáéhoz, ami olykor anakronisztikus vonásokat is eredményezett, l. GOMBOS Albinus Franciscus, *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, Tom. II., Budapestini, 1937, 1493–1494. Modernizált helyesírással közli a szöveget TÍMÁR Kálmán, *A breviáriumi Margit-legendák, A legendák szövege*, Kalocsa, 1934, 13–14. (Pannonia 7. sz.)

¹¹ Amikor VOLF a *Nyelvmléktárban* sort kerített a legenda kiadására, nem tudott a nyomára akadni, vö. uő., *A Margit-legenda eredet[i]je*, 195. TÍMÁR Kálmán is csak annak lappangását vélelmezhetette, l. Uő., *Árpád-házi Boldog Margit legendája, A breviáriumi legendák*, Kalocsa, 1934, 28 (Pannonia 6. sz.). Hasonlóan MEZEY (i. m., 55) is „egyébként nem ismert, ma legalábbis »lappangó« szöveg”-et említ.

¹² TÍMÁR *Árpád-házi Boldog Margit legendája* 28; LOVAS Elemér, *Árpád-házi Boldog Margit élete*, Szent István Társulat, 1939, 71; Uő., *Árpád-házi B. Margit első életrajzának írója – Marcellus = A Pannonhalmi Főapátság Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1940/41-es tanévre*, Pannonhalma, 1941, 57; MEZEY i. m., i. h.

¹³ MEZEY i. m., 54–57.

¹⁴ *Szent Margit legendája = Árpád-kori legendák és intelmek*, szerk. ÉRSZEGI Géza, Bp., Szépirodalmi, 1983, 110–111. Itt teszem szóvá, hogy az Érszegi által készített átírás interneten elérhető változatában (<http://mek.oszk.hu/00200/00246/> – utolsó megtekintés 2012. december 19.) félrevezető módon nincs jelölve, hogy a legenda eleje pótlás. Digitalizálása ugyanis érthetetlen módon egy „diák- és házikönyvtár” (!) céljára készült kiadványból (*Források, legendák, intelmek* [Szentendre], Interpopulart, 1993. /Populart füzetek, 5./) történt, amely Érszegi kiadásának szövegét úgy vette át minden hivatkozás nélkül, hogy jegyzeteit mindenütt elhagyta (további hibákról most nem szólva).

¹⁵ A legenda szövege, így a továbbiakban belőle idézendő példák környezete, digitálisan elérhető *A magyar nyelvű Margit-legenda (1510) és latin forrásai* c. készülő adatbázisunkban (szerk. M. NAGY Ilona, BODA István Károly, PORKOLÁB Judit, VARGA Teréz): http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legendaszentmargit_elete_1510/.

a másolás általában sokféleképp változtatható a szövegen,¹⁶ hasonlóan az epitomálás is nyelvi átalakításokkal járt.¹⁷ A Ráskay-kézirat (1510) és a Pray által 18. századi írásának mondott szöveg leírása között két vagy két és fél század telhetett el, ami többszöri másolásra is alkalmat adhatott. Minderre tekintettel kell lennünk, amikor a töredék nyelvi képéről szólnunk.

Az életrajzi kompendiumot tartalmazó kódex koráról Pray azon túl, hogy a 18. században írták le, mint láttuk (4. jz.), nem mond egyebet, vagyis hogy például a saját korához képest régebben-e, valamint arról sem, hogy a töredéket betűhűen kívánta-e közölni.¹⁸ Ha a töredék helyesírását nézzük, azt állapíthatjuk meg, hogy az szinte iskolapéldáját nyújtja éppen a Pray korabeli írásmódnak. Összevetve azzal, ahogyan legújabb egyetemi nyelvtörténeti tankönyvünkben Korompay Klára összefoglalta az 1772–1832. évek közti időszak helyesírására vonatkozó jegyeket,¹⁹ szinte keresve sem lehetne jobb példát találni azok illusztrálására. A magánhangzók ékeztése szabályos (az ö, ü is, bár ezek egyformán jelölik a hosszú változatot is), a mássalhangzók írásában egyedül a *c* és a *cs* jelölése nem egységes, az előbbi *cz* vagy *tz* (Apácza, Hertzeg), az utóbbi *cs* vagy *ts* (Császárnak, dütsőséges). A többi kétjegyű betű (*gy*, *ly*, *ny*, *sz*, *ty*) a mai formájú (*gyermekségében*, *némely*, *Leányát*, *Szüz*, *attya*). Kettőzésük az első jeggyel történik, ettől csak az *asszony* szó írása tér el, amelyben mindannyiszor (7 példa) mindkét jegy duplázódik (*Asszonyunk*, *Asszont*, *Asszonnak* stb.). A hosszú *sz* más szóban nem fordul elő, kérdés, hogy a többi kétjegyű betű kettőzésével szemben itt – a latin *domina* megfelelőjeként – valamiféle tiszteleti célú archaizálási szándékot sejtethünk-e. (Bár hasonlóan látjuk Vajda Sámuel Prayt követően kiadott szövege címében (ezt a kiadást eddig nem volt alkalmam látni.) A kis és nagybetűk írásában következetesen az utóbbiak szélesebb körű alkalmazása érvényesül,²⁰ így a tulajdonnevek mellett az említő szerepű tiszteleti nevek és jelzőik, a népnevek és más fontos szavak is mintegy a tisztelet okán nagybetűsek (*Béla Király*, *Királyné*, *Szent Szüz*; *Görög Császár*, *Tatárok*, *Magyar Királyok Nemzetibül* stb.) Az egyetlen kisbetűs *olympiades* forma a név több nagybetűs adata mellett inkább téves írású lehet, mintsem archaizáló. A latin eredetű szavak következetesen latinos írásúak: *Jesus Kristusnak*, *Olympiades*, *Samuel*, *Praedicator*, a *prófeta* alak kivételével, amely már honos szóként íródott. A mássalhangzóval kezdődő szavak határozott névelőjében a *z* hiánya gyakran jelölve van: *a'*. A járulékos formák a kiejtés szerint vannak írva: *Attya*, *Annya*. A kulturált helyesírás mellett egyes szavakban a hangjelölés bizonyos (palócos?) nyelvjárási színezete tűnik fel: Márgit, özvég, Istvány, dütsőséges 'dicsőséges', üdössebb 'idősebb', még 'meg' (igekötő), tönnek 'tőnek', sött 'sőt'. Eme írássajátságok tehát nem csak a 18. századra mutatnak, hanem lényegében Pray saját korának egy latinosan művelt,

¹⁶ VOLF, *Előszó*, XIV.

¹⁷ Erre jó példa a Garinus kétféle Margit-legendája (maior és minor) közti viszony, l. KLANICZAY Tibor *A Margit-legendák történetének revíziója*, = KLANICZAY Tibor – KLANICZAY Gábor, *Szent Margit legendái és stigmái*, Bp., Argumentum, 1994, 17–91, 62–65. (Irodalomtörténeti Füzetek 137.)

¹⁸ A közlést az „Initium eius modi est” mondattal vezeti be, ami elvileg jelenthetné ezt is, e szándéka azonban biztosra nem vehető, hiszen az általa „ad verbum” közlésként bevezetett legenda sem mindenütt betűhű.

¹⁹ KOROMPAY Klára, *Helyesírás-történet* [ti. az újmagyar koré], = *Magyar nyelvtörténet*, szerk. KISS Jenő, PUSZTAI Ferenc, Bp., Osiris, 203, 697–709.

²⁰ Ezt a tendenciát majd az 1832-es akadémiai helyesírási szabályozás korlátozza, KOROMPAY, *i. m.*, 705.

a helyesírás korabeli szokásait következetesen alkalmazó, a kiejtés szerinti írásmódot pártoló emberre. A vázolt kép alapján akár a Pray keze nyomát is sejthetjük az íráson, ahhoz legfeljebb a nyelvjárási sajátosságok nem tartozhattak hozzá. Mindenesetre kicsit furcsállhatjuk, hogy Pray egyszerűen csak „e századi”-ként említi a kérdéses kódexet, ha e módon leírva kapta meg a szöveget, s ő maga nem írta át, következetes helyesírása alapján nem lehetett sokkal korábbi leírású. Lehet, hogy itt Pray saját helyesírását látjuk, bizonyos nyelvjárási vagy régies színeket meghagyva?

A töredék olvasásakor érzékeljük, hogy a Ráskay-kéziratra jellemző kifejezések attól eltérésekkel keverednek benne, ez utóbbiak azonban nem okvetlenül mindig a modernebb nyelvhasználat, hanem inkább más nyelvi és stíluszokás elemei. A régi eredet bizonyítékaként joggal említi Mezey – egy régi kézirati elírás (III. András) mellett –, a töredék régies szóhasználatát, amire a *frater uterinus* „egy méhben feküdt attyafia” fordítását, és a bencések *apátúrszerzet* elnevezésének megfelelő „holott apáturak lakoznak vala” fogalmazást hozza.²¹ Az előbbi kifejezetten a Margit-legendára jellemző, máshonnan nincs is rá adat (vö. NySz. II. 721),²² ez valóban genetikus összefüggést jelez. Hasonlóan a magyar legendára jellemzőek olyan fordulatok, mint: „fogadást tönnek” (bár az *n* nyúlása nem érthető benne, vö. MargL. 154/10, 155/15, 163/9 stb.), „nagy sok” (24 példa, pl. 186/4: „hog ky tezen *nagysok* chodakat”), „hozzá hívatván” stb. (vö. MargL. 32/19: „kyralne azzon hÿvata hozza az jdevbely provincialist”).²³ Az igeidők használata terén a töredékben a legendához hasonlóan az elbeszélő múltú formák dominálnak a *t-s* múlttal szemben (pl. föl nevelék, tönnek (?), kezde – származott) 13 (+1): 4 arányban (a +1 tévedésből kétszer leírt alak). Tudjuk, hogy a kétféle múlt idő használatában nagy egyéni eltérések lehetnek, mégis érdekes megjegyezni, hogy Illyés Andrásnak a breviáriumi Margit-legendáról (a magyar legenda forrásával rokon szövegről) készült 17. század végi fordításában,²⁴ a *t-s* múlt idő a jellemző. Nem lehetetlen feltenni, hogy a régiesebb szín őrzését kívánták a töredékben az elbeszélő formákkal elérni.

Érdekes megfigyelni a fentiekkel szemben az olyan helyeket, amelyek a magyar legenda egészének szóhasználatától elütnek. Ilyenek például a Margitot említő szerkezetek. Ezek a töredékben is, amint a legendában, sűrűn előjönnek, mégsem illeszkednek a szövegbe ugyanúgy. A legenda legjellemzőbb képlete, a négyütemű²⁵ „ez szent/szentséges szűz, Szent Margit asszony” típus a töredékben nem fordul elő, ott a következő megoldásokat látjuk (zárójelben az előfordulások száma): „Szent Margit” (6), „Szűz Szent Margit”

²¹ MEZEY, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei*, 57 és 112 (309. jz.).

²² NySz. = SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III.*, Bp., Hornyánszky, 1890–1893.

²³ A példák előfordulásának számszerű aránya ellenőrizhető a legenda nyelvéről készült – az említett digitális adatbázisban elérhető – konkordanciaszótárban (MargLDKSz.), illetve részben a legenda nyelvének készülő szótári feldolgozásában (uo. a Tervek menüpont alatt: MargLSz.). (A konkordancia-szótárban egy adott szókapcsolat példái többnyire egy bokorban találhatóak, mert a keresett szó előfordulásait megnyitva a címszó után álló szó ábécérendjében sorakoznak. Mivel a konkordancia-szótár a betűhű szöveget dolgozza fel, a keresett kifejezés kiinduló szavának minden morfológiai és helyesírási variánsát figyelembe kell venni, hogy a szükséges adatokat teljes számban kinyerjük.)

²⁴ ILLYÉS ANDRÁS, *A' Magyar Szent MARGIT Szűz élete = Keresztényi életnek példája avagy tüköre az-az a' szentek élete*, Nagy-szombatban, A' J. Társasága Akadem. Kollégium, 1682, 971–972.

²⁵ GÁBOR IGNÁC, *Szent Margit verses legendája*, Magyar Nyelvőr, 1912, 117–19.

(3), „ez Szent Szűz” (2), „Szent Margit Szűz” (1). Köztük a leggyakoribb, további jelző nélküli, mintegy távolságtartó elbeszélői pozícióból való említés ritka a legendában (pl. 117/14, 135/13, 224/11), ott a Margit-megnevezésekből is sugárzó bensőséges narrátori hang a jellemző. A kivonat műfaja persze ezt megengedi, bár kérdés, milyen célt szolgálhatott így a szöveg. A „szűz szent N” kétütemű formula a legendában ki szokott egészülni az *asszony* titulussal, s főleg a csodák leírásában fordul elő, de nem túl gyakran (pl. 138/18: „dýchereek az vr istent es zvz zent margýt azzont”, 140/7, 145/14 stb.), más kódexekben azonban jellemzőbb, így a szintén margitszigeti eredetű (és a pozsonyi klarisszákhoz került) CornK.-ben,²⁶ különösen címszerűen, például 162v: „bodoglagos zvz zent margit azzonnak ... elete” (antiochiai Szent Margitról), 178r: „zvz zent juftina azzonnak elete, 205r: zvz zent agnel azzonnak elete” vagy a (Nagyszombatból előkerült) Érdy-kódexből,²⁷ mint 616: „yz zenth ymre”; 640: „yz zenth erlebet”; 661: „yz zent Catherina”. Említhetjük még a „Szűz Szent Margit” kezdetű katolikus egyházi éneket²⁸ vagy Vajda Sámuel 1782. évi kiadásának címét („Szűz szent Margit asszonnynak élete”). A szentek említését illetően úgy tűnik tehát, hogy a Pray-töredék más frazeológiai hagyományokhoz húz, s nem is követi egységesen valamelyiket. A töredéket kezdő *boldogságos* jelző („Boldogságos Szűz Szent Margit”: *venerabilis*) mindössze kétszer fordul elő a legendában, *bodogsagos* alakban (33/8, 129/23), bár éppen Margitra vonatkozóan, de nincs forrásbeli megfelelője. (A *venerabilis* jelző fordításaként pedig inkább ilyenféle megfelelés lenne várható, mint a 102/7: „az ev týztelendev zent teste”: *venerabile ipsius corpus*, ahol a forrás, ahogy a töredékben is, a *Legenda vetus* [itt a 19. cap.].) Ez sem ritka azonban a szentek jelzőjeként más kódexekben, így a CornK.-ben, megintcsak többször címszerűen is (a fenti példán túl l.) 120r: „bodoglagos zent dorothea azzon”, 142v: „bodoglagos zent ilona azzon”, 167v: „bodoglagos zent praxedis azzonnak elete”, vagy a Karthauzi Névtelennél, ÉrdyK.²⁹ 613: „bódogságus szíz szent Imre”, uo. 494: „Bódogságus Szent István királnak innepéről” stb. Vegyes benyomást kelt a töredékben a többi szereplő említése is. A királynét a legenda általában – anyaként is – hozzátoldva „királyné asszony”-ként említi (33: „Az ev anyanak meg vgmond vala kyalrne Azzonnak-ez zent zvz”; 1: „Ezenkeppen hagyva evket az kyalrne azzon az clastromba”, s ezt ritkán hagyja el, l. 224/11), míg a töredék – szintén a referáló kívülálló hangján – Margit „annya”-ként nevezi, Olympiadest kétszer pusztán névalakkal, egyszer a tiszteletteljesebb „asszony” titulussal illeti. Kolostori védőszent neveként a legenda ismert kezdetével egyezően (vö. MargL. 4/2–3: „bezprimmevl zent katerina azzonnac clastromabol”) a töredékben is titulussal áll: „Veszprémi Szent Katalin Asszonnak Klastromába”, ami a 18. században archaikusnak hathatott.

A töredék szókincsbeli és frazeológiai eltérései szintén vegyes képet nyújtanak. Esetenként nem újabb keletű szót vagy jelentést látunk benne, csak más nyelvi szokás szerinti fogalmazást. Ilyen a legendabeli *ura valakinek* helyett (109/17, 18, 162/12) a *férje valakinek*, az utóbbit a legenda egyáltalán nem, de például a Huszita Biblia kódexei már használták (első adata a 'maritus' jelentésre 1395 k., l. TESz. *férj* a.). A legendabeli *tamad* helyett (pl.

²⁶ *Cornides-kódex*, kritikai szövegkiadás, közléteszi BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1967. (Codices Hungarici VI.)

²⁷ *Érdy-kódex*, kiad., előszó VOLF György, Nyelvelméltár IV–V, Bp., 1876.

²⁸ L. a *Hozsanna* (Teljes kottás népénekeskönyv) c. katolikus énekeskönyvben

²⁹ MADAS Edit átírásában = *A Néma Barát megszólal, Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből*, vál., utószó, jegyz. MADAS Edit, Bp., Magvető, 1985. (Magyar Hírmondó.)

117/6: „kÿ vala ieles nemes nemzetbevl tamaduan”; 145/23) álló *származik* szintén régi keletű, első adata a 'születik' jelentésre szintén a a Huszita Biblia evangéliumszövegéből ismert (1350 k., I. TESz. *származik* a.), bár itt szó lehet a *támad* e jelentésének elavulásáról az idők folyamán.³⁰ A legendánál újabb keletű a töredékbeli *jövendöl* szó (kódexekben nem fordul elő, első adata 1577: TESz *jön* a.), megfelelője csak a *prófétál* lehetne, de itt összehasonlításra nincs mód, mert másutt a legendában nem fordul elő. A legendabeli „ez (felül) megmondott” visszautaló formát (pl. 190/8: „meg mondak ez feljvvl meg mondot choda tetelt”) a töredékben felváltó „említett” újabb és elegáns fordulat, a 18. századból Illyés Andrásnál találunk kevésbé elegáns hasonlót: „Az fellyül-említett edények” (NySz. I. 635). Ugyanakkor a *mondott* ilyen használatban nem számíthatott elavultnak.³¹ A legendában jellemző „mikoron” kötőszó helyett (108 előfordulás) a töredékben a „midón”-t találjuk, amelyet a legenda csak egyszer (226/24) használ, de egyébként nem újkeletű szó (első előfordulása 1410 k., I. TESz. *midón* a.). Feltűnő még a töredékben a főmondati utalószó hiánya, amely a legenda időhatározói mellékmondatai esetén az oly jellemző 'akkor' jelentésű „tahát” (100 előfordulással). Az utóbbi alakban biztosan, de e funkciójában is elavulhatott,³² a töredék tömörebb fogalmazása pedig nem kívánhatott utalószót.

A töredék nyelvéről egyébként elmondhatjuk, hogy fegyelmezett mondat szerkesztésű (latinus módhasználat az alárendelő mellékmondatokban), szövegezésének több jege a magyar legendáénál valóban későbbi, gyakorlott nyelvhasználatól származhat csak. Ilyen többek között a régi „kinek vala neve N.” szerkezet (pl. 107/13, 182/22, 226/16) helyesbítése „kinek neve vala N.” szórendűvé, a nominális formák a legenda inkább ígéret használó stílusával szemben, mint „kérdésére válaszol”. Szinte iskolás szabályossággal szerkesztett összetett mondat benne például a Sámuelről szóló kifejtett hasonlat, amely összevethető a magyar legendában kifejtett bibliai idézetekkel vagy a Margit gyermekkori profétálását összefoglaló mondat. Iskolásan szabályos fordítás (a legendában is betoldva előforduló jelzővel) a „Az tatárok kemény üldözésének idejében” (tempore tartarice persecutionis) szerkezet, e témáról a legenda így szól: 27/10: „holot vala az tataroknak nagy haborgatasa”: insultus tartarorum, 85/20: „tataroknak kegyetlen jarasok”.

A töredék szabályos 18. századi helyesírásával szemben tehát nyelvi arculata egyenetlen, kevésbé harmónikus, részben modernizálást és egy kivonathoz illő referáló hangot mutat, részben inkább egy másféle nyelvhasználati és frazeológiai hagyománnyal való átszövődést, máskor pedig a 18. századhoz képest régies jegeket. Összességében valami ahhoz hasonló gyakorlat tanúi lehetünk, amelyről a nagyszombati klarissza zárdából, illetve általában a katolikus könyvkiadás területéről nemrég Lauf Judit számolt be.³³ Egy kompedium létrejötté a Margit-legendából a kultusz hely elhagyása, az ahhoz kötődő adatok értékének elhalványulása után logikus fejlemény lenne, s az is, hogy ilyen szöveg

³⁰ A 18. sz. utolsó harmadából tkp. nem találunk rá igazán jó adatokat a Magyar Történeti Szövegtár (l. <http://www.nytud.hu/hhc/>) példái között.

³¹ A Történeti Szövegtárban találunk Pozsonyban kiadott szövegpéldákat a 18. század utolsó harmadából a *fellyebb mondott* típusú szerkezetre.

³² A Történeti Szövegtár *tahát* alakra két találatot jelez, de a *tehát* forma több mint húszezer adatát most nem tudtam végiglemezni, felületes átnézésre sok átmeneti példa is látszik.

³³ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése*, Magyar Könyvszemle, 2012/2, 234–55, itt kül. 243–44.

használatára igény ott van, ahol a fő ereklyéket őrzik. A töredék e formáját vallási funkcióban elképzelni mégis nehéz.

Érdeemes ezek után összegezni, mi az, amit a töredékről biztosan állíthatunk. A töredék forrásai kétségtelenül a Marcellusnak tulajdonított *Legenda vetus* egy redakciója és Olympiades soror vallomása.³⁴ Terjedelme szerint és tartalmában is illeszkedik a magyar legenda csonka elejéhez. Azt is bizonyosra vehetjük, hogy amikor Ferrari megkapta a magyar legenda latin fordítását, annak elején alapján a töredéknek megfelelő magyar szöveg latin megfelelője állt (vö. PrayT.: *Boldogságos Szüz Szent Margit ...* – Ferrari: *Beattissima Margarita, ...*, illetve l. a *boldogságos jelzőről* mondottakat). Mezey arra vonatkozó megállapítását, hogy Ferrari Margit-életrajzának eleje és a töredék szövege pontosan fedt egymást, annyiban helyesbíthetjük, hogy a töredéknek megfelelő részlet Ferrarinál nem összefüggően, hanem három részletben szerepel, a 222., 225. és 263–64. lapon. Az utóbbin fejti ki a Margit kisgyermekkori prófétálásáról szóló epizódot, amelyre a 225. lapon csak utal. A töredék e ponton valóban kivonatos, Ferrarinál és a *Legenda vetus*-ban is bővebb a történet leírása. A Sámuel prófétával való összehasonlítás is bővebben szerepel Ferrarinál, mint a töredékben, ott azonban nem dönthető el, tartalmazta-e a magyar legenda eleje is a többletet (vagy Ferrari szövegébe került tudós bővítés). A töredék modernebb nyelvi jegyeiben esetleg a magyar legendát latinra fordító Szegedi Ferenc Lénárt hatását is sejthetjük.³⁵

³⁴ MEZEY, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei*, 55–57, illetve vö. már LOVAS, *Árpádházi B. Margit első életrajzának írója – Marcellus*, 60. (LOVAS itt a töredék szövegéből a GOMBOS által közölt középkori helyesírással idéz, ami megtévesztően hat, mintha a Ráskay-féle kézirat szövegéből lenne.)

³⁵ Feltehetőleg ő modernizálhatta például a magyar legenda középkori névalakjait a Ferrariusnál szereplő tanúkatalogusban megjelenő formára, l. M. NAGY, *i. m.*, 66.